

SOCIAL
PARADIGM
AN INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Social Paradigm, 2019 1 (1): 1-19

**The Role and the Importance of Multinational Companies in
Determining Global Policies**

Ünal Acar¹

Multinational Companies which has become an important part of the world economy and politics, has been the subject of research for both political scientists and economists. The strength of the multinational corporations, which are getting stronger day by day in economic and political terms, is comparable to the power of nation states. Some authors argue that nation-states still maintain their influence as a political and economic power because multinational companies do not have the legislative, executive, judiciary and armed forces that nation-states have. Some authors argue that multinational corporations have a significant limitation on the sovereignty of nation-states because of their tendency to spread worldwide, their economic assets and their ability to influence the decision-making processes of nation states. The aim of this study is; it concerns not only the economic aspects of an economic phenomenon, but also its political aspects. The aim is to provide information about the effects of multinational corporations on international economic and political policies, public opinion formation, and their effects on the country's economy. For this reason, the development of MNCs has been examined by taking into consideration the historical process and the definitions of multinational companies obtained from domestic and foreign sources are given priority. It also explains the organizational structures of multinational companies and their relations with international economic organizations such as the World Bank, the IMF and the OECD. In a part of the study, evaluations about our country are included.

Keywords: *Multinational Companies, Power, Nation State, New World Order, Sovereignty.*

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü Ve Önemi

Dünya ekonomisinde ve siyasetinde önemli bir konuma gelen “Çok Uluslu Şirketler”, günümüzde hem siyaset bilimciler hem de ekonomistler için araştırma konusu olmuştur. Ekonomik ve siyasi bakımından her geçen gün daha da güçlenen çok uluslu şirketlerin gücü, ulus devletlerin gücü ile kıyaslanır duruma gelmiştir. Bazı yazarlar, çok uluslu şirketlerin, ulus devletlerin sahip olduğu yasama, yürütme, yargı ve silahlı kuvvetlere sahip olmadıkları için ulus devletlerin hâlâ politik ve ekonomik güç olarak etkisini sürdürdüğünü iddia ederler. Bazı yazarlar ise çok uluslu şirketlerin, dünya genelinde yayılma eğilimleri, sahip oldukları ekonomik varlıklar ve ulus devletlerin karar alma süreçlerini etkileyebilme güçleri sebebiyle, ulus devletlerin egemenlik alanını önemli ölçüde sınırladığını ileri sürerler. Bu çalışmanın amacı; ekonomik bir olgunun yalnızca ekonomik yönlerinin değil, aynı zamanda, siyasal yönlerinin de incelenmesi ile ilgilidir. Bir gecede hedef ülke ekonomisine çok büyük zararlar

---

¹ Ankara University uacar1@hotmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6144-7186>

vererek siyasal sistemi etkileyebilecek güce ulaşan çok uluslu şirketlerin, uluslararası ekonomik ve siyasal politikaların belirlenmesinde, kamuoyu oluşumunda, etkileri hakkında bilgi sunulmasıdır. Bu nedenle ÇUŞ'lerin gelişimi tarihi süreç dikkate alınarak incelenmiş, öncelikli olarak Çok Uluslu Şirketlerin yerli ve yabancı kaynaklardan sağlanan tanımlarına yer verilmiştir. Ayrıca çok uluslu şirketlerin organizasyon yapıları ve Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi uluslararası ekonomik kuruluşlarla ilişkileri açıklanmaktadır. Çalışmanın bir bölümünde de ülkemiz ile ilgili değerlendirmelere yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çok Uluslu Şirketler, Güç, Ulus Devlet, Yeni Dünya Düzeni, Egemenlik,

Received/Makale Geliş Tarihi: 04.08.2019

Accepted/Makale Kabul Tarihi: 28.10.2019

Giriş

“Uluslararası şirketler” “ulusötesi şirketler” “uluslarüstü şirketler” farklı anlamlar içermesine karşın genellikle tamamı “Çok Uluslu Şirketler” (ÇUŞ) olarak tanımlanmaktadır (Kutal ve Büyüksulu, 1996:27). Her kavramda olduğu gibi çok uluslu şirket tanımı da değişik kriterler dikkate alınarak birçok yazar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bir tanıma göre; doğrudan yabancı sermaye yatırımı yaparak birden fazla ülkede gelir getiren aktif değerlere sahip olan ve/veya bunları kontrol eden, dolayısıyla kaynak ülke dışında mal ve hizmet üreten, uluslararası üretim yapan firmadır (Karluk, 1997:184-259) Başka bir tanıma göre; bir ana merkez ile ona bağlı çeşitli ülkelerde üretimde bulunan, yöneticileri farklı ülke vatandaşı olan ve ana merkezin denetimi altındaki şubelerin oluşturdukları bir bütündür (Seyidoğlu, 1992:132). Bu tanımları artırmak mümkündür. Yapılan bu ve diğer tanımları değerlendirdiğimizde “sahiplik” ve “yönetici kadronun milliyet çeşitliliğine” vurgu yapıldığını görüyoruz. Şirketin sahipliğinin en az iki ülkeye ait olması ve şirketin yönetim kadrosunun değişik ülke yöneticilerinden oluşmasının önemi belirtilmektedir.

Uluslararası Ticaret Odası'nın 1969'da İstanbul'da toplanan 22. Kongre Raporuna göre, bir uluslararası işletmenin yabancı ülkelerdeki üretimi, toplam üretiminin en az % 25-30'unu geçtiği zaman veya üretim bilinmiyorsa yabancı ülkelerdeki kârla toplam kârların önemli oranına veya bunlar da bilinmiyorsa yabancı ülkedeki personeli toplam personelin önemli bir oranına ulaştığı zaman bu işletmeye “çok uluslu işletme” denir (Mucuk, 2003: 46). Burada da önemli üç kriter; “üretim”, “kâr” ve “personel”dir. ÇUŞ'in ortak özellikleri; birden fazla ülkede işlev göstermeleri, merkezi denetim, bütün şirket bölümleri için birbirine uygun yeknesak bir politika izlenmesi, çeşitli ülkelerdeki küçük şirketlerin işlevlerini kontrol eden teşebbüsler olması şeklinde sıralanabilir.

Bu özellikler dikkate alındığında ÇUŞ'in genel merkezi belli bir ülkede olduğu halde, işlevlerini bir veya birden fazla ülkede kendi tarafından koordine edilen şubeler ve/veya bağlı şirketler aracılığıyla, genel merkez tarafından kararlaştırılan bir işletme

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Önemi

politikasına uygun olarak yürüten büyük şirketlerdir. Bu şirketlerin yatırım, üretim, araştırma işlevi ve personel politikası ile ilgili stratejik kararları genel merkezde alınmaktadır (Kutal ve Büyüksü, 1996:35). Bu açıklamalar da dikkate alınarak bir tanım yaptığımızda; Şirket merkezi belli bir ülkede olmasına rağmen değişik ülke yöneticilerinden oluşan ve ikiden fazla sahibi bulunan çok sayıda ülkede faaliyet gösteren buldukları ülkelerin ekonomilerini ve siyasetini bir şekilde etkileyen ve kontrol eden kâr amaçlı girişimler şeklinde ifade edilebilir.

Uluslararası (International) Şirket: Bir ülkede yerleştikten sonra merkezi bir yönetimden yararlanarak diğer ülkelere girmeye ve oralarda yerleşmeye çalışan firmadır (Taşlıca,1999:123- 124). Bu şirketler gelişmiş ülkelerden gelip, gelişmekte olan ülkelerin pazarına girdikten sonra benzer ülkelerin pazarına doğru genişlerler. Bazen de gelişmekte olan bir ülkeden gelen şirketler, benzer ülkelerin pazarlarına doğru genişleme gösterirler.

Ulusötesi (Transnational) Şirket: Farklı ülke vatandaşı olan kişilerin mülkiyete ortak oldukları ve üst yönetimi çeşitli uluslara mensup kişilerden oluşan, çok uluslu karaktere sahip işletmelerdir (Taşlıca,1999:197).

Uluslarüstü (Supranational) Şirket: Hiçbir ülkeye mensup olmayan, uluslararası bir anlaşma ile kurulan, uluslararası bir kuruluş nezdinde tescil edilmiş ve bu kuruluşla bağlı olan, bu kuruluş tarafından denetlenen, bu kuruluşlara vergi ödeyen işletmelerdir (Kutal ve Büyüksü, 1996:34).

Değişik sınıflarla tanımlanan bu şirketler ekonomik hayatın üç temel kaynağı olan, “Üretim”, “Finans-Kapital” ve “Pazarlama” üzerindeki kontrolü sağlayarak dünya ekonomisi ve siyaseti üzerindeki etkinliklerini artırmayı hedeflerler (Barnet ve Müller, 1974:41). Bu küresel şirketlerin dünya ekonomisindeki ve siyasal gelişmelerdeki ağırlığı her geçen gün artmaktadır. Çokuluslu şirketler yoluyla üretim, finansman ve diğer ekonomik kaynakların uluslararası nitelik kazanması ulus-devletin kendi ekonomik geleceğini kontrol etme gücünü zayıflatmaktadır. En azından devlet otoritesinde bir zayıflama görülmektedir. Kendi geleceği konusunda kendisi karar verebilen egemen devlet fikri ile ulusal ve uluslararası ekonomik güçlerin ekonomik ve siyasal konulardaki belirleyiciliği, ulus devletin egemenlik alanını sınırladığı şeklinde yorumlanabilir (Pierson, 2000:86).

Çok uluslu şirketler ham madde ve pazar gereksinimlerini karşılayabilmek için tüm dünyada serbest piyasa ve rekabet koşullarının uygulanabilir olmasının sağlanmasına yönelik faaliyetler içerisinde bulunmaktadır. Ulaştıkları ekonomik büyüklüklerle birçok ülkenin milli gelirinden daha fazla bütçeye sahip olan küresel şirketler, ulusal piyasanın yerini almaktadır (Bozkurt 2000: 19). Çokuluslu şirketlerin ortaya çıkışıyla birlikte, ekonomik hesaplar ulusal ölçekte değil, uluslararası ölçekte yapılmaya başlanmıştır. Sermaye hareketlerinde gelişmekte olan ülkelere doğru bir akış

gerçekleşmiştir (Balkanlı, 2002: 15). Doğrudan yatırımların önemli bir bölümü de çokuluslu şirketler tarafından yapılmaktadır (Mazur, 2000: 80). Küreselleşen dünyada en önemli ekonomik aktörlerden biri haline gelen çokuluslu şirketler, ulaştıkları devasa büyüklükleri ile az gelişmiş ülkelerde çevreyi ve doğayı tahrip ederken kendilerini engelleyecek bir güçle genellikle karşılaşmadıkları için çevre adına potansiyel bir tehdit ve tehlike de oluşturabiliyorlar. Birbirinden farklı anlamlar içerse de çalışmamızda, kavram kargaşasını önlemek için şirketlerden bahsederken genel olarak “Çok Uluslu Şirket” tanımı kullanılacaktır.

Çok Uluslu Şirketlerin Gelişim Süreci

Antik çağdan itibaren ülkeler arasında tüccarlar aracılığı ile yapılan ticari bir faaliyet olmuştur. MÖ 3000’lerde Fenikeliler, hammadde kaynaklarına ulaşmak için gemi inşa ederek dokuma, işlenmiş deri, metal eşya ve boya ihracatı yapıyorlardı. Akdeniz çevresinde birçok ticaret merkezi ve koloni de kuran Fenikeliler, çöl kervanlarının uğrak noktaları olan Şam, Hama ve Dibre şehirlerinden ticari ürün alıp satıyorlardı. Batı ile doğu arasındaki ticarete aracılık ve komisyonculuk ederek, ithalat ve ihracattan büyük gelir elde ettiler (Starn, 2000:59).

Ancak uluslararası ticaretin sermaye birikimine dayalı olarak şirketler tarafından yürütülmesi sömürgeci dönem ile başlar. Tarihi süreç içerisinde sömürgeci ülkeler dönemin koşullarına uygun farklı sömürü yöntemleri uygulasa da, Batı sömürgeciliği başlangıcından günümüze kadar kamu ve özel sektörün işbirliği ile yürütülmüştür. Bunun sonucu batılı devletlerin izlediği sömürgeci politikaya dayalı olarak ticaret ve sanayi kapitalizminin gereksinim duyduğu ham madde kaynaklarının sağlanması için uluslararası şirketler ortaya çıkmaya başladı. 15-16 yy daki coğrafi keşifler neticesi, Afrika’nın sömürgeleştirilmesi, köle ticareti ile başlamış, hammadde ve doğal zenginliklerin Avrupa’ya taşınması ile sürmüştür.

İngiltere’de yaşanan sanayi devrimi sonucu başlayan kapitalizm, emperyalist politikalar aracılığıyla merkezin çevreyi etkisi altına almasıyla yaygınlık kazanmıştır. 18-19 yy’da gerçekleşen sanayi devrimi, sömürge ülkelerinde ki zengin doğal kaynakların Avrupa’ya taşınması, Avrupa kıtasının zenginleşmesine neden olmuştur. Sömürge imparatorlukları kuran ve sanayi devrimini gerçekleştiren İngiltere, Fransa ve Hollanda, şirketlerine sömürgelerde ticari tekel hakkı tanımış ve sömürge ülkelerindeki zenginliklerin kendi ülkelerine taşınmasını sağlamıştır. Sömürge devletlerinden sağlanan gelir sonucu her geçen gün zenginleşen sermaye ve banker sınıfı ortaya çıktı. Avrupa’da ilk borsa 1487 tarihinde Anvers’te kuruldu (Karşlı, 2003:160). 15 yy başlarına kadar Asya kıtasına giden sermaye artık Avrupa’ya yönelmişti. Yüzyıllarca süren sömürgecilik döneminde Avrupa’da sanayileşme yaygınlaşırken, sömürge ülkeleri, Avrupa’daki fabrikalara hammadde ve ucuz tarımsal ürünler sağlamak zorunda bırakılmıştı. Böylece sömürgelerin kendi sanayilerini kurmalarının engellenmesi, bugünkü gelişmiş-azgelişmiş ülkeler ayrımının ortaya çıkmasında da önemli bir etken olduğu savunulur. Teknolojik gelişmeler sonucu, sanayi ürünleri üretimindeki artış, bu ürünleri satacak yeni pazarlar bulmayı zorunlu kılıyordu. Bu nedenle 18 yy politikası, ülkeyi askeri

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Önemi

güçlerle işgal ederek toprak kazanmak değil, yeni pazarlar bularak, ülkeleri kontrol etmek üzerine inşa ediliyordu. Machiavelli (1469-1527) “... *Koloni kurmak büyük bir gider gerektirmez; koloniler hiç harcama yapmadan yada çok az bir harcamayla kurulup ayakta kalabilirler...Koloni kurmak yerine silahlı işgal kuvvetleri bulundurmamak ve bunları orada ayakta tutmak hem daha masraflıdır hemde devletin bütün gelirinin bu birliğe harcamasını gerektirir. Böylece kazanç kayba dönüşür...*” (Machiavelli, 1999:43) sözünü doğrularcasına, Avrupa ülkeleri 18. yüzyıldan itibaren daha çok “*koloni sistemi*” üzerinden ülkelerin kaynaklarını kullanmaya başladılar. XVII'nci yüzyıl boyunca kolonyal sistemin ürünü olan şirketler ticaretin tekelleşmesine neden olmuş, küresel güçlerin ekonomik ve politik çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir (Simmons,1975:31). İlk modern çok uluslu şirketler de XIX'uncu yüzyıl boyunca Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılda şirketler, ulaşım masrafları yanında yüksek gümrük tarifeleri nedeniyle ihracattaki güçlükleri hafifletmek için yabancı ülkelerde yatırımlar yapmayı tercih etmişlerdir. Avrupa ülkeleri, kendilerinde bulunmayan ancak sanayileri için gerekli olan bakır, çinko, boksit, petrol vd. hammadde kaynaklarını sağlamak zorundaydılar. Bugün de geçerli olan bu zorunluluk hammaddelere sahip olan ülkelerde yatırımlar yapılmasını zorunlu kılmıştır. Gelişmiş ülkelerin, yeni pazarlar araması önce Asya, Orta ve Güney Amerika, daha sonra, Orta Doğu ülkelerine yönelik olmuştur. Osmanlı imparatorluğu da bu yeni politikanın hedefindeki ülkelerinden biri olmuştur.

Avrupalı Şirketlerin Osmanlı İmparatorluğundan İmtiyazlar Elde Etmesi

Osmanlı devletinde yaşayan farklı kültür ve dinlere mensup azınlıklar İstanbul'un fethinden sonra İmparatorluğun bir parçası haline gelmiş ve Osmanlı vatandaşı olarak tanınmışlardır. Fatih döneminden itibaren devletin her kademesinde görev alan bu kişiler daha çok ticaretle uğraşmışlardır. Avrupa devletleriyle olan ilişkileri sayesinde de özellikle 19. yüzyılda ekonomik güçleri ile Osmanlı devletinde ağırlıklarını hissettirerek yönetimde de etkin roller üstlendiler. Avrupa'nın himaye siyaseti sayesinde büyük ekonomik güce sahip olan azınlıklar Avrupa'lı devletlerin Osmanlı Devletine uyguladığı baskı sonucu siyasi haklara da sahip oluyorlardı. (Küçük, 1999:214). Sanayi devrimi ile birlikte Avrupalı tüccarların isteği, Osmanlı pazarlarına nüfuz etmelerine engel olarak gördükleri yerli ham maddelerin yurt dışına çıkarılmasını önleyen “*yed-i vahid*” (tekelleştirme) sisteminin kaldırılmasıydı. Çünkü bu sistem Avrupalı tüccarların çıkarlarına uygun düşmüyordu. Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanını bastırmak için İngilizlerden yardım istediğinde bu yardıma karşılık olarak İngilizlere ticari bakımdan büyük ayrıcalıklar veren “*Baltalimanı Antlaşmasını*” imzalamak zorunda kaldı. Antlaşma 8 Ekim 1838'de Kraliçe Viktorya, bir ay sonra da Sultan II. Mahmut tarafından onaylandı.

Balta Limanı Anlaşması'nın önemli bazı maddeleri şunlardır:

- İngiliz tüccarlar, hiçbir kısıtlama olmadan, her tür malı, tüm Osmanlı

topraklarında hem iç hem dış ticaret amacıyla alıp satabilecekler.*

- İngilizlerden mal alım ve nakli için belge istenilmeyecek.
- İngiliz tüccarlar, iç ticarete yerli tüccarlardan fazla vergi ödemeyecek.†
- Yabancı mallar Boğazlardan serbestçe geçecek.
- Osmanlıya tanınan yed-i vahid (tekel haklar) iptal edilecek.‡
- Anlaşma bütün Avrupa devletleri için de geçerli olacaktır.

Fransa, çıkarlarına ters düşeceğini düşünerek bu antlaşma hükümlerine önce karşı çıktığı halde, son maddeye istinaden, 25 Kasım 1838’de aynı hükümleri içeren bir antlaşma imzaladı. Bunu Avrupa’nın diğer devletleri takip etti. 31 Ocak 1840’ta İsveç ve Norveç, 2 Mart 1840’ta İspanya, 14 Mart 1840’ta Hollanda, 30 Nisan 1840’ta Belçika, 1 Mayıs 1841’de Danimarka ve 20 Mart 1843’te Portekiz ile benzer antlaşmalar imzalandı. Bu anlaşmalarla Osmanlı Devletinin çöküşü resmen ilan ediliyordu. İngiltere’nin yoğun baskısıyla gerçekleştirilen “1838 Serbest Ticaret Anlaşması” ile iktisadi liberalizmin koşulları sağlanırken, bir yıl sonra gündeme gelen Tanzimat reformları ile de bu kez siyasi liberalizmin temelleri atılmıştı. (Köymen, 2007:87). İngilizler Tanzimat’ın getirdiği “*can ve mal*” güvencesinde “*mal*”ın 1839’dan sonraki dönemlerde alacağı şeklin mimarı oldular (Sayar, 2001:147).

Balta Limanı anlaşması, Osmanlı Devleti’nin pazarlarını ve doğal kaynaklarını dış ticarete açarken, bağımsız bir dış ticaret politikası belirleyebilme seçeneğini de ortadan kaldırıyordu. İmparatorluk ekonomik bağımsızlığını yitirmiş, Batı’nın kontrolü altındaki ekonomi Cumhuriyet’e miras kalmıştır. XIX’uncu yüzyıl boyunca gelişen bu şirketlerin dünya politikası üzerinde belirleyici etkileri II. Dünya savaşı nedeniyle gelişmekte olan ülkelerdeki yatırım ve faaliyetleri son derece kısıtlanmıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte güçleri ve etkileri eski ile kıyaslanamayacak oranda artmıştır.

II. Dünya Savaşı Sonrası Çok Uluslu Şirketlerin Kazanımları

Amerikan kökenli çok uluslu şirketler, II. Dünya Savaşı’ndan sonra imzalanan Breton Woods antlaşması ile doların uluslararası ödeme aracı kabul edilmesi, üstün bir teknolojiye sahip olmaları, uluslararası ticarete liberalizme geçilmesi sonucu yerinde üretime başlayarak büyük gelişim göstermişlerdir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi uluslararası ekonomik kuruluşlarla dünya ticaretine ve siyasetine yön veren ABD, Avrupa’nın, özellikle de Almanya’nın savaş öncesi ve savaş sırasında geliştirdiği teknolojiyi, New-Deal’in sanayi destekleme programlarıyla Amerika’ya taşımıştır. Bu durum Silikon Vadisini, bilgisayar teknolojisini ve girişim sermayesini yaratmıştır.

* Anlaşmadan önce İngilizler ticaret mallarını limana kadar getirebiliyor ve bu malın dağılımını yerli tüccarlar yapıyordu. Bu anlaşmadan sonra yabancılar Osmanlı iç piyasasına hakim oldular.

† Osmanlı tüccarı, bir yerden bir yere bir malı götürüp satarken %12 vergi verirken, İngiliz tüccarları, ortakları ve adamları, %5 vergi ödeyecekti. Böylece, İngiliz tüccarları, Osmanlı tüccarına karşı korunmuş oluyordu.

‡Yed-i vahid ilkesine göre yeraltı kaynaklarının Osmanlı tarafından işletilmesi gerekirdi. Bu durum, İngiltere’nin Osmanlı Devletini yer altı kaynaklarını sömürmesine engeldi.

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Önemi

Roosevelt'in New-Deal'i sadece Amerika'ya yönelik görünse bile, aslında küresel bir düzenlemenin alt yapısını oluşturmuştur. Roosevelt'ten sonra ABD Başkanı seçilen Truman, 14 Ocak 1946 tarihinde kongreye gönderdiği bir mesajında, ABD'nin yenedünya düzeni çerçevesinde üstlendiği rolü ve bu amaçla devlete yüklemeyi planladığı görevleri şöyle açıklıyordu: *"Dünyanın en güçlü devleti olarak üzerimize düşen görevlerden kaçamayız. Tüm gücümüzü, tüm olanaklarımızı Amerikan halkının ve hükümetinin tüm enerjisini, inisiyatifi bir tek ödevin yerine getirilip gerçekleştirilmesi eylemine seferber etmemiz gerekir. Bu hedef uluslararası olayların gelişmesine, ABD'nin en büyük ölçüde etki yapmasını sağlamaktır..."* (Cihan, 1989:81).

ABD'nin uluslararası alanda üstlendiği yeni rolü doğrultusunda milli güvenlik politikaları uygulayacak *"Dostluk ve Yardım"*, *"Ekonomik İşbirliği"*, *"Kalkınma için İşbirliği"*, *"Stratejik Ortaklık"* adlarıyla uygulanan askeri ve ekonomik yardım programları devreye girmişti. Bu programların asıl amacı, ABD'nin süper güç konumunu güçlendirmektir. Amerikan çok uluslu şirketlerinin bu hızlı yayılmalarından sonra 1970'li yıllarda Batı Avrupa ülkeleriyle, Japonya'nın çok uluslu şirketleri de büyük bir gelişim göstermiştir. Böylece günümüzde çok uluslu şirketlerin köken ülkeleri A.B.D, İngiltere, Almanya ve Japonya olmuştur. Çok uluslu şirketlerin %55'i ABD; %11'i Japonya, %9'u İngiltere, %4,5'i ise Almanya kökenlidir. Dünya ticaretinin 2/3'ü dünya gelirinun 1/3'ü bu şirketlere aittir. ÇUŞ'lar teknoloji transferinde, istihdam ve ihracatın artışında, iş verimliliği gibi gelişmiş yönetim tekniklerinin yayılmasında önemli misyon üstlendiler(Kar ve Arıkan, 2003:17). *"Dünyanın yeni efendileri"* olarak nitelendirilen Çok uluslu şirketler, XIX'uncu yüzyılın başında devletlerini arkalarına alarak dünyayı paylaşma yarışına girerken, 1990'lardan itibaren devletleri yönlendirebilecek güce ulaşmışlardır. En büyük dört çok uluslu şirketin yıllık cirosu Çin'in GSMH'sine eşit; tüm Afrika Kıtasının GSMH'sinden ise daha fazladır. Böylesi bir dünyada devlet-sermaye ilişkisinin yeni bir görüntü alması kaçınılmazdır (Başkaya, 2000:104).

Çok Uluslu Şirketlerin Yatırım Alanları

1990'lı yıllara kadar Çok Uluslu Şirketlerin faaliyet alanları ağırlıklı olarak madenler, sanayi hammaddeleri ve imalat sektörü iken son dönemde turizm, otelcilik vb. hizmet sektörü ve büyük marketlerle birlikte perakende sektöründe de faaliyet göstermeye başladılar (Başkaya,2000:186). Amerikalı ve Avrupalı birçok ÇUŞ satış ve kârlarını kendi ülkeleri içinde artırma olanağına iç pazarın doymuşluğu nedeniyle sahip olamamakta ve ülke dışında doğan fırsatları değerlendirmek ve yeni pazarları ele geçirmek istemekte, ülke dışı fırsatları dikkatle değerlendirmekteler. Günümüzde işletmelerin toplam satış ve kârlarının önemli bir kısmının ülke dışından sağlanması işletmeleri ülke dışı fırsatları değerlendirmeye zorlamaktadır. İşletmelerin ülke içinde büyümeleri de ülke dışına çıkmak için bir başka nedendir. İşletmelerin temel stratejileri kısa dönemde kârı en yüksek seviyeye çıkarmaktır. Bu durumda işletmeler ülke dışı ortamla yakından ilgilenmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler, çok uluslu işletmeler için kârlı bir pazar konumundadır. Bu

pazarların ele geçirilmesi ülke içindeki ekonomik tıkanıklığın giderilmesi için bir fırsat olabilmektedir.

Dünyanın en büyük 10 ÇUŞ 'undan, %80'i ABD, %20'si Avrupa kökenlidir. En büyük 20 ÇUŞ arasında % 75 ABD, %20 Avrupa ve %5 Japonya kökenlidir. En büyük 50 ÇUŞ arasında, %60 ABD, %32 Avrupa, %6 Japonya ve %5 diğer ülke kökenlidir. En büyük 500 ÇUŞ'ün 315 tanesi ABD'ye aittir (Rugman, 2003:415). Dünyada en çok kazanan 225 kişinin serveti dünya nüfusunun en yoksul % 47'sinin yıllık gelirine eşittir ve dünyanın en zengin üç kişinin toplam varlıkları kırk sekiz az gelişmiş ülkenin milli gelirleri toplamından daha fazladır (Camilleri, 2002:81). ABD, endüstri, petrol- doğalgaz, yazılım-bilgisayar hizmetleri, ilaç sanayi, bankacılık, perakende ticareti, sigorta hizmetleri, enformasyon teknolojisi alanlarında en büyük ÇUŞ'ların sahibidir. Bu ÇUŞ'ların toplam iş hacmi yaklaşık 2 trilyon doları bulmaktadır. ÇUŞ'lerin büyük bir güce erişmesi, gelişmekte olan ülkelerin, artık küresel şirketlerin politikalarını düşünerek, ekonomik politikalar ürettikleri şeklinde tartışmalara neden olmaktadır. ABD gibi süper güç konumundaki bir devletin yönlendirdiği bu şirketlerin siyasal misyonlar da üstlendiği görülmektedir. Şirketlerin plan ve kararları, gelişmekte olan ülkeleri ve insanlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Arıbağan, 1996:177). 2011 yılının başlarında Tunus'ta başlayan ve çok kısa sayılabilecek bir sürede Orta doğu ülkelerine yayılan ve etkileri günümüzde de devam eden “*Arap Baharı*” projesinde, ÇUŞ'lerin pazarlarını genişletme arayışının da etkili olduğu dikkate alınmalıdır.

ÇUŞ'lerin Gelişmekte Olan Ülkelerle İlişkileri

Çok uluslu şirketlerin güç kazandığı 1960'lı ve 1970'li yıllar aynı zamanda bağımsızlığını yeni kazanan birçok ülkede yabancı sermayenin millileştirildiği yıllardı. Çok uluslu şirketlerin yayılma ve büyüme hedefleri ile yeni bağımsızlık kazanmış ülkelerin bağımsızlıklarını koruma hedefleri çelişkili görünüyordu. Çünkü yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerde, çok uluslu şirketlerin egemenliklerini arttırdığı koşullarda, ulusal, bağımsızlığın tehlikeye gireceği düşüncesi egemendi (Başkaya,2000: 183). Bu nedenle bu ülkelerin yöneticileri ÇUŞ'lere kuşkuyla bakıyorlardı. Çokuluslu Şirket hakkında giderek artan endişe, gelişmekte olan ülkeleri ekonomik kalkınmalarını ÇUŞ'lerden bağımsız olarak sürdürmeye zorluyordu (Moser, 2007:1). Çok uluslu şirketler bütün bu olumsuz koşullara rağmen bu ülkelerde büyümelerini ve yayılmalarını sürdürdü. Sayıları, 1970'te 7000'den, 1992'de 37.000'e yükseldi ve dünyadaki üretici gücün yaklaşık üçte birini denetler duruma geldiler. Gelişmekte olan ülkelerde çok hızlı bir ilerleme sağlayan ÇUŞ'ler, güçlü iktisadi yapıları ile bu ülkeler üzerinde bir baskı unsuru oluşturmaya başladılar. Özellikle doğal kaynakların kullanımı ve düşük üretim maliyetleri bu ülkeleri Çokuluslu Şirket için çekici konumuna getirmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde çok uluslu şirketlere karşı yaklaşımın değişmesi, ülkelerin yöneticilerinin kalkınma sorununa yaklaşımlarındaki değişimin bir sonucudur ve onunla uyumludur (Başkaya, 2000:186). Özellikle sermaye sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkelerde yabancı yatırımlara duyulan ihtiyaç ülkenin dış açılmasında önemli bir etkindir (Ulusoy ve Karakurt, 2001:45). ÇUŞ yatırımlarına

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Önemi

istihdam oluşturma gibi olumlu etkilerinden dolayı da izin verilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler daha fazla sermaye çekebilmek için yabancı şirketlere teşvik edici politikalar uygulamaktan da geri kalmıyorlar. Bunun yanında ÇUŞ'ler teknik uzmanlığı ve yabancı piyasalara erişimi beraberinde getirirler ve yeni istihdam olanakları oluştururlar. Ayrıca bu şirketlerin finans kaynaklarına erişim imkânı da vardır. Yerli finans kuruluşlarının zayıf olduğu gelişmekte olan ülkelerde bu özellikle önemlidir (Stiglitz, 2004:89). Bu konudaki diğer bir zorunluluğun gereği olarak özellikle öz kaynakların yetersiz olduğu ve dış borçlarla yatırım yapmanın riskli ve pahalı olduğu durumlarda yabancı sermayeden faydalanmak önemlidir (Zengin, 2003:52). Bütün bu olumlu faktörler ÇUŞ'lerin gelişmekte olan ülkelerdeki gelişim sürecini hızlandırmıştır. ÇUŞ'lerin gelişmekte olan ülkelere yaptıkları yatırımlar, gelişmekte olan ülkeler için bir tür prestij ve itibar vesilesi olarak algılanmaktadır. Ancak bir ülke ekonomisine istediği zaman giren ve istediği zaman çıkan spekülâtif kazanç peşinde koşan, uluslararası sermayenin, ev sahibi ülkelerin reel ekonomilerine ne derecede katkıda bulunduğu konusunda oldukça tereddütler vardır. Bu durum, özellikle dünya finansal piyasalarında büyük boyutlara ulaşmış tekelleşme olgusuyla beraber düşünülmelidir. Büyük bir sermaye bir ülkeye anî giriş yaptığında ya da o ülkeden aniden çıktığında o ülkedeki tüm ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdır. İstikrar adına her şeyi ortadan kaldırır. Ülkede önce büyük bir finansal kriz, sonra da reel ekonomik kriz çıkartabilir. Bir başka ifadeyle küresel güçler, uluslararası finansal sermayeyi bir ülkenin reel ekonomisini çökertmek amacıyla kullanabilme imkânına sahiptirler. Bu durum ülkelerin ekonomik istikrarları için büyük bir potansiyel tehlikedir. Bu nedenle uluslararası sermaye hareketlerinin düzenlenmesinde özellikle yabancı sermayenin bir ekonomiden aniden ve büyük miktarda çıkmasını önleyecek tedbir ve sınırlamalar bulunmalıdır. Kısa vadeli spekülasyon amaçlı yabancı sermaye bir ölçüde kontrol edebilmek, için kısıtlamalara tâbi tutulmak zorundadır. Bunda en önemli amaç yüklü miktarda dövizin aniden ülkeden çıkışını önlemektir. Bu, teknik bakımdan şüphesiz ki son derece zordur. Ancak ülkenin ekonomik operasyonlara maruz kalmaması için başka bir çözümden geçilmemektedir.

Küresel Şirketlerin Egemenlik Alanı

Devlet, politik ve jeopolitik, ulus ise kültürel ve etnik bir varlıktır. Ulus devlet kavramı her milletin kendi kaderini tayin ve otonomi hakkına sahip olduğunu kabul eder. Bu özelliğiyle birçok milliyetçi hareketin kaynağı olmuştur. İngiltere'de 1700'lerin başında ortaya çıkan, Fransız İhtilali sonrasında dünyayı saran ulus devlet kavramı, kilise ve hanedana değil, devlete ve millete bağlılık üzerinde geliştiği için birçok imparatorluğun da sonunu hazırlamıştır. Fransız İhtilalinden sonra birçok ülkeye ilham kaynağı olan ulus-devlet kavramı özellikle soğuk savaşın sona ermesinden sonra tartışılmaya başlanmıştır. Batı dünyası 1990'ların başından itibaren ulus-devletin küresel sermayenin tehdidi altında olduğu konusu, "*Ulus devletinin sonu*" başlıklı kitap ve makalelerin araştırma konusu haline gelmiştir. Sonuç olarak, dünya küreselleşme denilen bir değişim ve dönüşüm süreci içerisinde bulunurken, devletin temel aktör olma konumunu da değişime uğratmaktadır. Küresel güçlerin ulus-devletlerin içişlerine müdahale etmeleri nedeniyle devletlerin

hareket alanı daraltılmaktadır. Bu süreçte ulus devletlerin de değişen dünya koşulları çerçevesinde, ulusal çıkarlarını koruyacak şekilde devlet aygıtını yeniden yapılandırmaları önem kazanmaktadır.

Günümüzde ulusal ve uluslararası siyasetin belirlenmesinde, küresel şirketler etkili roller üstlenmektedir. Çok uluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları oluşturmak ve/veya desteklemek suretiyle siyasal karar alma sürecini etkileyebilmekte ve baskı gücü oluşturabilmektedir. Dünya ekonomisine yön veren ÇUŞ'lerin, hükümetler ve uluslararası kurumlarla birlikte dünya politikasını belirleyen başlıca aktörlerden biri olduğu söylenebilir (Kazgan, 2002:76) “Çok uluslu şirketler” “ulus aşırı pazarlar” “serbest ticaret anlaşmaları” ekonomik sistemin işleyişinin temel dayanakları olduğundan, öncelikli olarak, ekonomik alanda küresel finans piyasalarının gelişmesi, çok uluslu şirketlerin büyümesi ve giderek ulusal ekonomiler üzerinde hakimiyet kurmaları sonucunu doğurmuştur (Soros, 2003:1). Büyük ekonomik güce sahip çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) bir ülkeyi terk ederek ekonomik ve siyasal krizlere neden oldukları da bilinmektedir.

Bilişim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, piyasalara ulaşmada artık zaman ve mesafe kavramının anlamını kaybetmesine neden olmuştur. Sermayenin bilgisayar ortamında dünya üzerindeki dolaşımı (Yılmaz, 2006:83) Çok Uluslu Şirketlerin dünya ekonomisinde söz sahibi olmalarına ve etkinliklerinin artmasına olanak sağlamıştır. İnternetin kullanılmaya başlanması ve yaygınlaşması paranın akış hızına çok büyük bir ivme kazandırmıştır. 1990'lı yılların sonlarında, dünya borsalarında internet üzerinden işlem yapabilmek, paranın yer değişimini hızlandıran büyük bir yenilik olmuştur. Şirket birleşmeleri yoluyla belirli bir ülkede ki ana merkeze bağlı olarak değişik ülkelerde faaliyet gösteren şubelerden oluşan dev küresel şirketler ortaya çıkmıştır. Değişime uyum sağlayamayanlar ise her geçen gün ekonomik sistemden dışlanmaktadır. Bu bağlamda, ulusal sınırlar içinde kuralları koymada, ülkeyi yönetmede ulusal hükümetlerin artık tek yetkili olmadığı yönündeki görüşler haklılık kazanabilmektedir. Bu durumun ulusal egemenliği aşındırdığını, sınırlandırdığını söylemek mümkündür. Bu süreçte ulus devletin sonunun geldiğini söyleyen makaleler ve kitapların sayısı her geçen gün artmaktadır. Günümüzde büyük şirketler gelişebilmek için ulus-devlete değil, onları aşan yapı ve pazarlara ihtiyaç duymaktadır. Küreselleşme sürecinin ideologları, dünyanın her noktasında dilediği gibi üretim yapabilmek, mal ve hizmet satmak, hammadde almak, parasını dünyanın her bölgesinde dilediği gibi dolaştırmak, en çok kar neredeyse anında oraya ulaşmak istemektedir.

Günümüzdeki bilişim teknolojisi ile bu işlemler olanaklı hale gelmiş, insanlar yüz yüze gelmeden, bilgiyi paylaşabilmekte, para transferi gerçekleştirmekte, borsadan hisse alıp satabilmekte, işgücünden, zamandan ve maliyetten tasarruf sağlayabilmektedir. Küresel ekonominin alt yapısının oluşmasıyla birlikte, günlük mal ve hizmet dolaşımının yüz katından fazla paranın dijital ortamda dolaşımı söz konusudur. Böylece mali sermaye enternasyonalleşerek egemen konuma yükselmiştir. Büyük şirketler için bugün hammadde ve ürünlerin satılacağı pazar büyüklüğü açısından ulus devlet tatmin edici değildir. Günümüzde

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Önemi

sınırların, devletlerin mutlak egemenlikleri altında bulundukları toprak parçalarını birbirinden ayıran çizgiler olma anlamını yitirdiği öne sürülmektedir (Anbarlı, 2004:138). Bu değişim gerek uluslararası sistemde gerekse ulusal ve ulus-altı düzeylerde yeni yönetim modellerini kaçınılmaz kılarak, ulus-devletin yetki ve işlevlerinde bir farklılaşmaya yol açmıştır. Ulus devletin demokrasi, insan hakları, ticaret hukuku ve doğal çevreyi koruma gibi alanlardaki yetkileri ve sorumluluklarının da giderek ulus üstü kurumlarca denetlenmesi söz konusudur. Bu yeni yapılanmanın amacı ise yerel yönetimlerin doğrudan doğruya küresel pazarla ilişki kurmasıdır diyebiliriz. Böylece ulus devletin ulusal sermaye, pazar ve emeğe ilişkin sorumlulukları ve işlevleri açısından yetkileri en aza indirilmiş olacaktır.

Güçlü devletler tarafından kurulmaya çalışılan Yeni Dünya Düzeni, Platon'un MÖ 5yy'da söylediği, "...Güçlü ile güçsüzün kuracağı bütün ortaklıklarda güçsüzün bir menfaat sağladığını asla göremezsiniz...Adalet güçlüünün menfaati neyse onu yapmaktır... Adaletsizliğin zirvesi ise adil olmayıp adil görünmektir... Adalet, güçlüünün menfaatine olan her şeydir ..." (Platon,2003:53). sözünden, güçlü devletlerin adalet anlayışının 2500 yıldır değişmediğini görüyoruz. Gerçekten güçlü devletlerle güçsüz devletlerin gerçekleştirdiği stratejik ortaklıktan! Güçsüz devletin bir menfaat sağladığı tarih boyunca görülmemiştir Tarihin her döneminde güçlü ülkeler, güçsüz ülkelerdeki çıkarlarını sürdürmek için bir gerekçe bulmuşlardır. Başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülkenin uzun yıllardan beri demokrasi, özgürlük ve terörizmle mücadeleyi gerekçe göstererek petrol ve stratejik bölgeleri kontrol altına alma projesini gerçekleştirdiği bilinmektedir.

Ekonomik bakımdan başkalarına daha az bağımlı olan devletler, siyasal kararlarını sadece siyasal amaçlar güderek alabilirler. Bağımlı devletlerin politikalarını saptama özgürlükleri daha katı bir biçimde sınırlandırılmıştır. Küresel devletlerin uluslararası politikaların belirlenmesinde önemlerini devam ettirdiklerini söylemek, başka önemli aktörler yoktur demek anlamına gelmez. Uluslararası politikada otorite, kendini ortaya çıkaran güç kaynakları ile yakından ilişkilidir ve bir şeyi yapabilme gücü ile özdeşleştirilmektedir. Bu nedenle güçlü devletler kendisine destek veren ülkelerin aktif desteği olmadan, tek başlarına yeterli olamadıkları görülmektedir. Süper güçlerin etkileşim içinde bulunduğu devletler, sahip oldukları gücün farkına vardıklarında uluslararası gelişmelerde önemli rol oynayabilirler.

Uluslararası Ticareti Düzenleyen Temel Hukuki Metinler

II. Dünya savaşıdan sonra başlayan "yeni dünya düzeni" sürecinin oluşmasında uluslararası kuruluşlar önemli rol oynadılar. Küreselleşme ile birlikte ekonomi ve hukuki alanındaki yetkilerini giderek ulus üstü kurumlara devretme durumuyla karşı karşıya kaldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Dünya Bankası, IMF, OECD ve son yıllarda Dünya Ticaret örgütüne dönüşen GATT (1994) gibi kuruluşlar, denetim ve yargılama gücüne de sahip oldular. Böylece ulus devletin karar alma, uygulama ve denetleme gücünün üstünde bir yapı ortaya çıktı. Bu yapılar, ticari faaliyetlerin düzenlenmesi, hayata geçirilmesi ve küresel ticaretinin

serbestleştirilmesi amacıyla yapılan uluslararası anlaşmaların gerçekleşmesinde kurumsal görev üstlendiler.

II. Dünya Savaşı sırasında, kambiyo kurlarının dünya ticaretini geliştirici bir sisteme göre saptanması için yeni yöntemler aranmış ve bu çalışmalar sonucunda Temmuz 1944'te ABD'nin New Hampshire eyaletinin küçük bir beldesi olan Bretton Woods'da 44 ülkeden 730 delegenin katıldığı "*Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı*" sonunda imzalanan, "*Uluslararası Para Anlaşması*" ile uluslararası ödemelerde kullanılacak yeni bir para sistemi geliştirilmiştir. Doğu bloğu ülkeleri dışında, konferansa katılan 44 ülkenin imzaladığı bu anlaşma ile ülke paraları için sabit kur esası benimsenmiş ve anlaşmaya katılan her ülkenin parasının değerinin, dolar esas alınarak saptanması kabul edilmiştir. Böylece, bağımsız ulus-devletlerin kendi aralarında ortak bir parasal düzen üzerinde anlaşmaları sağlanmıştır. Uluslararası para sisteminin kurallarını belirleyen bu anlaşma ile "*Dünya Bankası*" ve "*Uluslararası Para Fonu*"nun (IMF) kurulmasına da karar verilmiştir. Bu kurumlar, 1946 da yeterli sayıda ülke anlaşmayı imzalayınca faaliyete geçtiler.

Ekim 1947'de Cenevre'de 23 ülke geçici bir anlaşma olan "*Gümrük Tarifeleri ve Ticareti Anlaşması*" (GATT)'ni imzalamışlardır. GATT 1947'den bu yana dünya ticaretinin liberalize edilmesini hedefleyen ve buna dönük liberal bir dış ticaret rejimi oluşturan, çok taraflı bir uluslararası ticaret anlaşmasıdır. Uluslararası ticaretin düzenlenmesi bağlamında çeşitli kurallar ve sözleşmelerin hayata geçirilmesine öncülük etmiştir. 1948 yılı Ocak ayında yürürlüğe giren GATT'ın faaliyetleri, dış ticaretin serbestleştirilmesini sağlamaya yönelik olmuştur. Serbest bir dış ticaret sisteminin oluşmasına engel görülen gümrük vergilerinin düşürülmesi, tarife dışı engellerin kaldırılması veya tarifeye dönüştürülmesi, ayrıca olabilecek diğer sınırlama ve farklı muamelelerin kaldırılması gibi hususlar GATT'ın temel hedeflerindedir. 1947 yılında sanayi ürünleri gümrük vergisi %40 iken, GATT ın kurulmasından sonra, 1960'ların sonunda bu rakam %10'a, 1990 yılında %5'e ve 2006 yılında ise %3'e kadar indirilmiştir (Dalar, 2006:145). II. Dünya Savaşı sonrası 1948 yılında dünya ticareti hacmi 60 milyar dolar, 1958'de 110 milyar dolar olmasına rağmen (Went, 2001:27), 2001 yılında 12 trilyon 676 milyar doların üzerine çıkmıştır (Şahinöz, 2002:1). 2014 yılında bu rakam, 18 trilyon 906 milyar dolara yükselmiştir (TİM; 2015:8). Dünya ticaretinin bugün ki hukuki çerçevesi büyük ölçüde bu düzenlemelerin sonucudur.

Ülkelerin uzun vadeli istikrarının temini için Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB)'sı aracılığıyla verilen kredilerle dünya ekonomisi ve ticaretini canlandırmak hedeflenmiştir. Ancak, devam eden süreçte IMF tarafından verilen kredilerin tahsilinde sorunların yaşanması (Aydoğan, 1999:508), uluslararası kuruluşları bu hukuksal sorunların çözülmesi ve uluslararası düzeyde yapılan sözleşmelerin hukuki altyapısının oluşturulması arayışına girmelerine neden olmuştur (Ateş, 2012:204).

Uluslararası alanda yeknesak hukuk kurallarına duyulan ihtiyacı karşılamak amacıyla uluslararası ticaret hukukunun uyumlaştırılmasını ve modernleşmesini

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Önemi

teşvik için 17.12.1966 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kuruluna bağlı bir organ olan “*Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu*” (Uncitral) kurulmuştur (Alangoya, 1990:1). Uluslararası ticaret hukuku ile ilgili yapılan önemli düzenlemelerden biri de “*Milletlerarası Mal Satım Sözleşmeleri Hakkında Birleşmiş Milletler Antlaşması*”dır. Uygulamadaki yaygın ismiyle “*Viyana Satım Antlaşması*”dır. Viyana Satım Antlaşması aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 89 ülke tarafından imzalanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya gibi büyük ticari aktörlerin, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda ve İspanya vb. Avrupa Birliği üyesi ülkelerinin büyük çoğunluğu ve farklı hukuki gelenek ve ekonomik sisteme ait olan Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkelerinin antlaşmaya taraf olması, “*Viyana Satım Antlaşması*”nın milletlerarası mal satımlarının büyük bir kısmını yeknesak bir kanun olarak uygulanmasına olanak sağlamıştır (Erdem, 2012:118). 1980’den itibaren hükümetlerin, çokuluslu şirketlerin ve bu sayede gelecek olan doğrudan yabancı sermayenin önünü açabilmek için, bu yönde çeşitli kanuni düzenlemeler yaptığı görülmektedir (Adda, 2007:133). Bu maksatla, 15 Nisan 1994 tarihinde 125 ülkenin imzasıyla dünya ticaretinin hukuksal yapısını oluşturan “*Dünya Ticaret Örgütü*” (DTÖ) kurulmuştur (Çeştepe, 2013:247). 15 Nisan 1994 tarihinde 125 ülkenin imzasıyla dünya ticaretinin hukuksal alt yapısını oluşturmak, dünya ticaretinin kurallarını belirlemek üzere uluslar üstü bir kurum olarak “*Dünya Ticaret Örgütü*” (DTÖ) kurulmuştur (Çeştepe, 2013:247). Uruguay Müzakereleri sonrasında varılan anlaşma sonucu kurulan ve 01.01.1995’te yürürlüğe giren DTÖ, hukuki zemine oturmuş ve yaptırım gücü artmış olarak, aynı zamanda sanayi ürünleri ticaretine ilave olarak tarım, tekstil ve hizmet ürünleri ticareti ile birlikte fikri mülkiyet haklarını da sorumluluk alanına dahil etmiştir. Temelinde devletlerin işbirliği ilkesi olan müzakerelere dayalı GATT’tan farklı olarak, sürekli bir örgüt olan Dünya Ticaret Örgütü, anlaşmazlıkları çözme gibi güçlü yetkilerle donatılmıştır. Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) çalışma alanı ve amaçlarını şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- Üye devletlerin birbirleriyle adil ve tam rekabet koşulları altında ticaret yapabilecekleri serbest ve açık bir ticaret sistemi oluşturmak.
- Üye ülkelerin ticaret ve ekonomi alanındaki ilişkilerini geliştirmek.
- Tam istihdamı gerçekleştirmek, Reel gelir ile gerçek talep hacmindeki istikrarlı artışı sağlamak.
- Mal ve hizmet üretim ve ticaretini geliştirmek.
- Dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefine en uygun bir şekilde kullanımına imkân vermek.
- Farklı ekonomik düzeydeki ülkelerin ihtiyaç ve endişelerine cevap verecek şekilde mevcut kaynakları geliştirmek* .

Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI=Multilateral Agreement on Investment)

* Detaylı bilgi için bakınız: <http://ab.gtb.gov.tr/uluslararasi-orgutler/dunya-ticaret-orgutu>.

Yabancı sermaye yatırımlarını güvence altına almayı hedefleyen MAI müzakereleri 1995'te OECD ülkeleri arasında başlamış ve 1997'ye kadar kamuoyundan gizli olarak yapılmıştır. Dünya kamuoyu MAI'den ancak 1997'de haberdar olabilmıştır. MAI'ye imza atan bir ülke en az 5 yıl sonra MAI'den çıkabilir. MAI'den çıktıktan sonra da MAI hükümleri 15 yıl ülkede geçerli olacaktır (Önder, 1998:33). Bu durum MAI hükümlerinin asgari 20 yıl imza atan ülkede geçerli olacağı anlamına gelmektedir. MAI'ye imza atan bir ülke kanunlar, anayasa vb. iç hukuk normlarını MAI ile uyumlu hale getirmek zorundadır (Özyakışır, 2007:4). Geline noktada küresel sermayenin özelde ise ÇUŞ'ların hareket alanını genişletmek için zorunlu görülmüştür. Bu amaçla uygulamaya konulan politikalarla sermayeye daha fazla hareket serbestisi sağlanması amaçlanmıştır.

MAI, küresel sermayenin kurduğu sanal devlete anayasa oluşturma çabasıdır (Yılmaz,1999:82). Gelişmekte olan ülkeler yabancı sermayeden ihracata katkıda bulunmasını, ekonomiye döviz kazandırmasını, işsizliğin azalmasına katkıda bulunmasını, teknolojinin geliştirilmesini veya transferini gerçekleştirmesini beklerken, MAI'ye göre ÇUŞ'ler bunların hiçbirisi gerçekleştirmek zorunda değildir. Çünkü yabancı yatırımcı hiç ihracatta bulunmayabilir, bulursa bile elde ettiği dövizini tümüyle başka bir ülkeye transfer edebilir, tüm kârını dışarıya transfer edebilir, ihtiyaç duyacağı işgücünün tamamını dışardan getirebilir. MAI tüm bunlara hukuken imkân tanımaktadır. Bunun anlamı, yabancı sermayenin ev sahibi ülkeye hiçbir ekonomik kazanç getirmeme imkânının bulunduğuudur. MAI hükümlerine göre, sadece yabancı yatırımcı ev sahibi ülke ve onun vatandaşları aleyhine dava hakkına sahip iken, ev sahibi ülke ve onun vatandaşları ise yabancı yatırımcı aleyhine dava açma hakkına sahip değildir. MAI yatırım konularında ÇUŞ'leri ulusal hükümetler karşısında koruyarak bir üst konuma getirmektedir.

MAI, bir yandan sermaye sahiplerinin ellerini güçlendirirken diğer taraftan da her türlü çevre koruma girişimlerini, çalışma koşullarının iyileştirilmesini amaçlayan millî politikaları ve kamu çıkarına hizmet eden yatırımları engellemektedir. Hükümetler, şirketlerin maliyetlerini arttıracak ve kârlarını düşürecek her türlü çevre koruma, halk sağlığı ve bu nitelikteki politikaları uygulama yetkisinden mahrum bırakılmak istenmektedir. Özetle, MAI, yabancı yatırımcıları birçok konuda ulus-devletlere karşı korumakla yükümlü uluslararası bir anlaşmadır. Üretim alanları satın alma, tesis kurma, hisse, gayrimenkul ve hammadde satın alma bunların başında gelmektedir (Özyakışır, 2007:21). Sonuç olarak bakıldığında yabancı doğrudan yatırımlar, kapitalist ekonomilerin doğasında olan dalgalanmaları barındırmakla birlikte, özellikle 1986 sonrasında, 1970-86 dönemine kıyasla hızlı bir artış göstermiştir (Tonak, 2004:38).

Türkiye'nin Taraf Olduğu Uluslararası Ticari Anlaşmaların İç Hukuktaki Yeri

Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların, Türk hukukundaki yeri 1982 Anayasa'sının 90. maddesinde hükme bağlanmıştır (Akman, 2008:405). Bu maddenin son fıkrasında belirtildiği üzere; *“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya*

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Önemi

aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır." Söz konusu maddede belirtildiği gibi, usulüne göre kabul edilmiş milletlerarası anlaşmalar Türkiye açısından bağlayıcı niteliktedir. Usulüne göre yürürlüğe girmiş uluslararası anlaşma hükmünün, Türk hukuk sistemindeki her hangi bir yasa hükmü ile çatışması durumunda, her iki yasa aynı değerde kabul edilerek uyuşmazlığın çözümü aranacaktır. Ancak, 2004 yılında yapılan düzenlemeye göre, temel hak ve özgürlükler konusunda çıkacak uyuşmazlıklarda uluslararası hukuk öncelikli kabul edilmektedir (Saribeyoğlu, : 245).

DTÖ'yü kuran Marakeş Anlaşmasına Türkiye, 21.12.1953 tarihinde katılmış, ülkemiz tarafından da kabul edilen "*Nihai Senet*" çerçevesinde 4067 sayılı DTÖ Kuruluş Anlaşması'nın Onaylanması Hakkında Kanun, 25.02.1995 tarihinde 22213 sayılı Mükerrer Resmî Gazetede yayımlanmasıyla Türkiye'nin DTÖ üyelik süreci 26 Mart 1995 tarihinde tamamlanmıştır. DTÖ anlaşmasının, Türkiye iç hukuku açısından doğrudan veya dolaylı uygulanabilirliğini gösteren her hangi bir hüküm bulunmamaktadır. Böyle bir hükmün bulunmaması, şahıs veya firmalara bazen DTÖ Anlaşmalarına, bazen de iç hukuk mevzuatına dayanarak dava açmalarına olanak sağlamıştır.

Türkiye 21 Haziran 2001 tarihinde çıkan 4686 sayılı "*Milletlerarası Tahkim Kanunu*" ile hem ulusal hem de uluslararası tahkim yolunu kabul etmiştir. Kanuna göre yabancılarla hem özel kişiler ve ihtilâf özel hukuka tâbi bir konuda olmak üzere hem de idare arasındaki uyuşmazlıklarda tahkime gidilebilmektedir. Ülkemizde 2003 yılına kadar 1954 yılında çıkarılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu geçerli idi. 2003 yılında Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu (2003 tarihli 4875 sayılı kanun) kabul edilmiştir. Bu kanun son derece liberal bir çerçeveye getirmektedir.

Sonuç

Klasik endüstri çağından teknolojik-bilgi çağına geçiş özellikle finans piyasalarında önemli gelişmelere olanak sağlamıştır. Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucu finans piyasalarında işlemler hızlanmış ve sermayenin anlık hareketlerine imkan tanımıştır. İş dünyası sadece kendi iç piyasasını değil, yabancı ve hedef piyasaları da kontrol eder hale gelmiştir. Yatırımcı kolaylıkla istediği ülkeden fon alabilmekte ve dilediği zaman bu fonu nakde çevirebilmektedir. Bütün bu avantajların yanında gelişmekte olan ülkelerin dış müdahale ile karşılaşabilme ekonomik ve/veya siyasal kriz yaşama durumu da söz konusudur. İnsan hakları, özgürlükler, sivil toplum, çoğulcu demokrasi gibi kavramlar aracılığıyla hukuki ve siyasi müdahaleler yapılabilmekte ve yaptırımlar uygulanabilmektedir. Milli egemenlik, bağımsızlık ve bütünlük kavramları eski dokunulmazlıklarını yitirmekte, Çok Uluslu Şirketler, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, OECD ve IMF gibi kuruluşların aldığı kararlar, ulusal hükümetleri daha bağlayıcı hale gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde uluslararası

kuruluşların kararlarına karşı bir direnç olsa bile, ülkeler bir süre sonra bu kararlara uymak mecburiyeti ile karşı karşıya kalmaktadır

Küresel ekonomiyi kontrolü altında tutan Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve IMF benzeri kuruluşlar, G7 'nin istekleri doğrultusunda dünya ekonomisini şekillendirmektedir. Ekonomik küreselleşmede çok uluslu şirketler önemli roller üstlenmişlerdir. Çokuluslu şirketin dünya üzerindeki egemenliği, doğal olarak, en yüksek bireysel kâr arayışında olan kapitalist gelişmeden kaynaklanmaktadır.

ÇUŞ'lerin, gelirlerini artırmak, engel olarak gördükleri ülke sınırlarını, gümrük duvarlarını, ulusal sınırlar içerisinde küresel sistemin işleyişine sınır koyan ulus devletleri aşmak için bir mücadele içinde oldukları bilinmektedir. Küreselleşme süreci içinde, ulusal bağlılığını yitirmeye başlayan sermaye, ekonomik avantajlar neredeyse oraya yerleşir duruma gelmiştir. Bu nedenle uluslararası sermayenin çıkarları ile ulus devletlerin politikaları çatışmaya başlamıştır. Ulus devletler, çıkarlarını uluslararası hukuk aracılığıyla koruyan çok uluslu şirketler karşısında her geçen gün dezavantajlı konuma düşmektedir. Dünya Ticaret Örgütü, IMF, G-8 ülkeleri, Bankacılık sektörü, Uluslararası Borsa Hareketleri vb. kuruluşlar yayınladıkları raporlarında, küreselleşmenin önündeki en büyük engelin ulus devlet olduğuna vurgu yapıyorlar. Dünya ekonomisine yön veren ülke ve kuruluşların ulus devleti gelişmeler önünde engel olarak görmeleri ulus devletin geleceğinin ne kadar ciddi tehlikede olduğunu göstermektedir.

ABD Ulusal İstihbarat Konseyi tarafından Aralık 2012 yılında yayınlanan “Küresel Eğilimler 2030: Alternatif Dünyalar” adlı rapora göre; gittikçe daha belirgin bir şekilde çok kutuplu hâle gelen dünyada, artan sayıda ve birbirinden farklı devletlerin, “mega şehirler” gibi ulus altı birimler ve devlet dışı aktörlerin yönetim bağlamında önemli roller üstlenecekleri vurgulanmıştır. Yönetişim zaafından en çok iç düzeyde söz edileceği ve hızlı siyasi ve sosyal değişikliklerin bu zaafı etkileyeceği belirtilmiştir. Demokratik açık deyiminin, bir ülkenin kalkınmışlık düzeyinin yönetim düzeyinden yüksek olduğunu ifade ettiği ve ileri derecede demokrasi eksikliği bulunan Çin ve Körfez Ülkeleri gibi ülkelerin, uluslararası sistem açısından taşıdıkları önemden ötürü büyük risk oluşturdukları vurgulanmıştır. Ayrıca önümüzdeki 15-20 yılda, ülkelerin kendi içlerindeki ve birbirleriyle aralarındaki gelir ve zenginlik farkının, orta sınıfın büyümesiyle birlikte bir ölçüde azalsa da, yeni güçlenen ve gelişmekte olan ülkelerdeki gelir eşitsizliklerinin önemli ölçüde devam edeceği belirtilmiştir. Dünyanın 2030'daki siyasi görünümünün daha da karmaşık bir hâl alacağı, “mega şehirler ve bölgesel gruplaşmalar güçlenirken”, ülkeler ve çok taraflı kuruluşların gücün hızlı dağılımına ayak uydurmaya çalışacakları vurgulanmıştır. “Yerel yönetimlerin özerkleşmesi yönündeki baskının gerekçesiye doğrudan demokrasiyi gerçekleştirme, yerel halkın alınan kararlara katılımının ve denetiminin artması, etnik farklılığa uygun biçimde yerel kültürel çeşitliğinin sağlanmasıdır”. Bu nedenle yerelleşme ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, bir bakıma çok uluslu şirketlerin gelişimine alan açmak için uygulanan bir plan olduğu değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Önemi

- Adda, J. (2007). Ekonominin Küreselleşmesi. (Çev. Sevgi İnceci). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ulusoy A. ve Karakurt, B. (2001). Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Etkileri. Banka-Ekonomik Yorumlar, Yıl : 38, Sayı: 1.
- Akman, S. (2008). Hokey Sopaları, Küreselleşme ve Dünya Ticaret Sisteminin Geleceği: Deardoff'u Tamamlayıcı Notlar. Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları, Yıl:3, Sayı: 1-2.
- Alangoya, Y. (1990). UNCITRAL Tahkim Yönetmeliği Hakkında. Prof. Dr. İlhan Postacıoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Anbarlı, Ş. (2004). Demokratikleşme Perspektifinden Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasi İktidara Etkileri. 1. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresinde Sunulan Bildiri. 4-6 Haziran, ÇOMÜ,
- Arıbağan, D. Ülke. (1996). Globalleşme Senaryosunun Aktörleri. İstanbul: Der Yayınları.
- Ateş, D. (2012). Uluslararası Örgütler; Devletlerin Örgütlenme Mantığı. Bursa:Dora Yayınları.
- Aydoğan M. (1999). Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye, 20.yy'ın Sorgulanması. Cilt II, İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Balkanlı, A. Osman. (2002). Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.Sayı:21, No.1.
- Barnet, R ve Müller, R. 1974). Global Reach: The Power of The Multinational Corporations. New York: Simon and Schuster.
- Başkaya, F. (2000). Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bozkurt, V. (2000). Küreselleşme Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar. Küreselleşmenin İnsani Yüzü. (Ed. Veysel Bozkurt). I. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Camilleri, Joseph A. (2002). Democratizing Global Governance. Gordonsville, VA, USA:Palgrave Macmillan.
- Çeştepe, H. (2013). Dünya Ticaret Örgütü: Anlaşmadan Kurula. Ekonomik Entegrasyonlar Küresel ve Bölgesel Yaklaşım. (Ed. Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu). Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Cihan, A. Faik. (1989). Dostlar ve Düşmanlar. İstanbul: Amaç Yayınları.
- Dalar, M. (2006). Dünya Ticaret Örgütü: Bağlantı Sorunu Açısından Bir Dönüşüm Analizi. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXV, Sayı: 2,
- Erdem, H. Ercüment. (2012). Viyana Satım Antlaşması'na Genel Bakış ve Maddi Uygulama Alanı. (Ed. Şükran Şıpka ve Ahmet Cemil Yıldırım). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Kar, M ve Harun, A. (2003). Avrupa Birliği Ortak Politika ve Türkiye. İstanbul: Beta Yayınları.

- Karlık, S. Rıdvan. (1997). Çok Uluslu Şirket Üzerine Bir inceleme.. Eskişehir ITIA Dergisi, C.8, No:2, Haziran.
- Karslı, Muharrem. (2003). Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kazgan, G. (2002). Ekonomide Dışa Açık Büyüme. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Köymen, O. (2007). Sermaye Birikirken, Osmanlı, Türkiye, Dünya. İstanbul: Yordam Kitap.
- Kutal, G ve Büyüksulu, A. Rıza. (1996). Endüstri İlişkileri Boyutunda Çokuluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi Teori ve Uygulama. İstanbul: Der Yayınları.
- Küçük, C. (1999). Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi". Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt: IV, (Ed. Güler Eren). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mazur, J. (2000). Labor's New Internationalism. Foreign Affairs, Vol. 79, No.1, p. 80.
- Moser, M. (2007). Marka Yaratmanın 5 Adımı. (Çev. İnci Berna Kalinyazgan), (3. Baskı). İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Mucuk, İ. (2003). Modern İşletmecilik. İstanbul: Der Yayınları
- Machiavelli, N. (1999). Prens, (Çev: Rekin Teksoy). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Önder, İ. (1998), Uluslarüstü Sermaye Anayasası: MAI. İktisat Dergisi, sayı: 381.
- Özyakışır, D. (2007). Çok Taafli Yatırım Anlaşması (MAI): Teorik ve Eleştirel Bir Değerlendirme, Stratejik Öngörü Dergisi, sayı: 11, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM).
- Pierson, C. (2000). Modern Devlet. (Çev: D. Hattatoğlu). İstanbul:Çivi Yazıları.
- Platon. (2003). Devlet. (Çev: Serdar Taşcı ve Neval Akbıyık). Ankara: Metropol Yayınları.
- Rugman, Alan M. (2003). Regional Strategy and the Demise of globalization. Journal of International Management, 9.
- Sarıbeyoğlu, M. (2010). Uluslararası Ekonomi Hukuku Açısından Dünya Ticaret Örgütü Gümrük Birliği ve Türkiye. İstanbul:Türkmen Kitabevi.
- Sayar, A. Güner. (2000). Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması. (2. Baskı), İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Seyidoğlu,H. (1992). Ekonomik Terimler Sözlüğü Ankara:Güzem Yayınları.
- Simmons R.(1975). The New Sovereigns : Multinationales Corporations as World Powers. Englewood Cliffs,N.Y.
- Soros, G. (2003). Küreselleşme Üzerine. (Çev. Mert Keçik). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Starn, G. C. (2000). Antik Çağda Deniz Gücü. İstanbul:Homer Kitapevi.
- Stiglitz, Joseph.E. (2004). Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı. (Çev: Arzu Taşcıoğlu ve Deniz Vural). 3. Baskı, İstanbul:Plan B Yayıncılık.

Küresel Politikaların Belirlenmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü ve Önemi

- Şahinöz, A. (2002). Dünya Ticaret Örgütü'nün Dönüşümü. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Taşlıca, A. O. (1999). Çok Uluslu İşletmeler ve Türkiye., Uluslararası İşletmecilik (Seçme Yazılar II), (Ed. İnan Özalp). Anadolu Üniversitesi, İİBF Yayınları.
- TİM (2015). Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu. İstanbul: Türkiye İhracatçılar Meclisi yayını.
- Tonak, E. Ahmet. (2004). Küreselleşme; Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı. (Ed. E. Ahmet Tonak). Ankara: İmge Kitabevi.
- Went, R. (2001). Küreselleşme Neoliberal İddialar Radikal Yanıtlar. (Çev: Emrah Dinç). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Yılmaz, G. (1999). "Küresel Sermayenin Anayasası, Çok Tarafli Yatırım Antlaşması (MAI)" Sosyal Demokrat Değişim 12.
- Yılmaz, S.(2006). *21.Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zengin, A. (2003). Türkiye Ekonomisi Açısından Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Bir Değerlendirme. İktisat, İşletme ve Finans, Yıl:18, Sayı:203.